I. GYVENVIETĖS, PILIAKALNIAI[1] IR PILYS

ŠVENTOSIOS, KRETINGOS RAJ., 1967—1969 M. TYRINĖTOS AKMENS AMŽIAUS STOVYKLOS

RIMUTĖ RIMANTIENĖ

Į pietus nuo Šventosios miestelio, tuoj už pajūrio kopų, iki pat Kunigiškių kaimo tęsiasi pelkės, kuriose ne kartą, kasant duobes arba ariant, pasitaikydavo įvairių gintaro dirbinių ar žaliavos. Tose pačiose pelkėse dar seniau aptiktas ir vadinamasis Palangos gintaro lobis. Akmens amžiaus stovyklas (jų buvo apie 20) pastebėjo vietos gyventojai 1966 m., kai melioratoriai kasė kanalus. Dvi stovyklas ištyrė Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos instituto ekspedicija 1967—69 metais.

Stovykla Nr. 1. Ši stovykla buvo lauke tarp M. Balčiaus sodybos ir kelio į „Pajūrio" žuvininkystės ūkio gyvulių fermas. Stovykloje atkastas 1860 m^2 plotas. Paviršių dengė 30—50 cm storio durpių-dirvožemio sluoksnis, apardytas beariant. Po juo gulėjo vietomis labai ryškus ir iki 30 cm storio, o vietomis visai neryškus ir plonas rusvo sapropelio sluoksnis — kultūrinis sluoksnis A, kuriame rasta vėlyvojo neolito radinių. Po juo buvo šviesesnis, maišytas sapropelio sluoksnis be radinių; pietiniuose perkasuose jis siekė 50 cm, o šiauriniuose jo visai nebuvo. Žemiau gulėjo kultūrinis sluoksnis B, kurį sudarė žalsvas labai įvairaus storio sapropelis.

---

[1] Pateikiami duomenys apie 1968 ir 1969 m. tyrinėtus piliakalnius yra ne pilni. 1969 m. Šiaulių „Aušros" muziejus ištyrė Velžių piliakalnį, Radviliškio rajone. Rasta m. e. pirmojo tūkstantmečio antrosios pusės ir antrojo tūkstantmečio pradžios papuošalų, keramikos ir kitos medžiagos. Tačiau kasinėjimų vadovas J. Naudužas nepateikė tyrinėjimų duomenų šiam leidiniui.

Pagal žiedadulkių analizės duomenis, gautus doc. V. Dvarecko, paaiškėjo, kad akmens amžiaus stovykla buvo įsikūrusi prie buvusios senvagės kranto. Kultūrinį sluoksnį B sudarė senvagės ežerinės stadijos nuosėdos. Taigi, čia turime tik radinius, atsitiktinai patekusius į ežerą žvejojimo metu, sumestus kaip į šiukšlyną arba nuplautus nuo pakrantės stovyklos. Pati stovykla, kaip parodė gausūs bandomieji perkasai, neišliko.

Svarbiausi apatinio (B) sluoksnio radiniai buvo įvairūs žvejybos įrankiai. Pirmiausia irklai. Visi jie buvo nedideli, ploni, paprastai smailais galais, pritaikyti ne tiek irtis, kiek prasiskirti meldus užželiančiame ežere. Iš jų išsiskyrė vienas su ilgu liežuvio pavidalo smaigaliu. Irklai paprastai randami stovį įstrižai, nulūžusiais kotais. Rasta ir keletas labai sutręšusių skobtinių valčių gabalų, kurių vienas buvo net apie 150 cm ilgio. Daug aptikta ir žvejybos tinklų liekanų. Ant buvusio ežero dugno gulėjo daug tinklų pasvarų — tai akmenys, perrišti karna arba karnos virvele su gerai išlikusiais mazgais. Rasta pasvarų ir iš ovalinių akmenukų ar net puodų šukių, įvyniotų į beržo tošį. Plūdės darytos iš susuktos beržo tošies arba išpiautos iš pušies žievės, trapecinės formos. Tinklų galuose būdavo apie 70 cm ilgio temptuvai — tai lazdos su buožėlėmis galuose; jų vienas rastas sveikas ir kelių nuolaužos. Rasta nemaža suktuvų tinklams ištraukti. Tai iki 2 m ilgio siaurėjančiais galais įrankiai su skyle per vidurį ir užbarzdomis arba bent užkartomis prie galų. Jie buvo sukami ant kuolo viršuj su iškišuliu, kuris rastas šalia vieno tokio suktuvo. Žvejybai naudotos ritės, jų viena rasta net apvyta virvele, o kitų dviejų — dalys.

Iš kitų medinių įrankių minėtinas dailus kaplys, tinklų mezgimo peiliukai, strėlių bei iečių kotai ir įvairūs neaiškios paskirties įrankiai.

Kaulinių bei raginių radinių maža. Tai pora ovalinio piūvio ietigalių, ylos, nulūžusi peikena ir mažas migdolo pavidalo dirbinėlis su skylutėmis iš šerno ilties. Papuošalams vartoti pragręžti elnių dantys ir gintarinės apskritos sagutės-karoliai.

Didžiąją radinių dalį sudarė keramika. Puodų šukės gulėjo daugiausia seklesnėse vietose, netoli buvusio ežero kranto. Puodai lipdyti iš molio su gausiomis priemai-

šomis sapropelio, į kurį patekę ir sraigių nuolaužų. Visi puodai labai vienodos formos. Tai 30—40 cm skersmens smailadugniai katilai palyginti plonomis sienelėmis. Puodų pakraštėlis tiesus, kiek atloštas į išorę ar atlenktas į vidų. Maždaug pusės puodų paviršius visai neornamentuotas, nebent tik pakraštėlis vidinėje pusėje. Ornamentuotieji paprastai papuošti po pačiu kraštu keliomis eilutėmis primityvių įspaudėlių. Labai dažnai įspausti tinklo mazgeliai arba apvajinis įspaudas. Retkarčiais įspaudėliai (lašelių ar trikampėlių pavidalo) sugrupuoti trikampiais ar keturkampiais. Puoduose pasitaiko ir pragręžtų skylučių; jos buvo reikalingos įtrūkusiam puodui sutaisyti arba rankenėlei pririšti — tai matyti iš jose likusių virvučių. Rasta ir plokščių plonų dubenėlių fragmentų. Keramika gerai degta ir smarkiai įanglinta.

Pagal keramiką ši stovykla priklauso vakarinei Narvos-Nemuno kultūros grupei, kuriai, be to, atstovauja dar Sarnatės stovyklų (Ventspilio raj., Latvijoje) radiniai ir netoli Juodkrantės („Dzimzako" vietoje) rastosios stovyklos liekanos.

Šis sluoksnis priklauso III tūkstantmečiui pr. m. e.

Viršutiniojo (A) sluoksnio gyventojai įsikūrė jau užakusiame senvagės gale, kur jie pasistatė ilgą užtvarą iš karčių. Pavyko atkasti apie 150 m ilgio jos dalį. Užtvara buvo pastatyta iš dviejų eilių horizontaliai suguldytų karčių. Tarpas tarp abiejų buvo 50—60 cm. Kartis palaikė statmenų kuolų poros. Tiesiose užtvaros vietose kuolų poros išdėstytos maždaug kas pusė metro, o posūkiuose visai tankiai. Kuolai buvo įleisti, matyt, į minkštą gruntą iki 1,5—2 m gylio. Pačios užtvaros likę tik apatiniai rąsteliai. Ji pastatyta iš plonų lapuočių rąstelių bei šakų. Vienoje vietoje buvo paliktas tarpas ir gulėjo du nusmailinti šulai po 2,50 m ilgio su išsišakojimu viršūnėje — greičiausiai, vartų liekanos. Į rytus nuo vartų durpių sluoksnis storėjo — tai buvęs ežeras. Į vakarus nuo vartų, patvoryje, buvo didžiausias šiukšlynas.

Radiniai koncentravosi išorinėje užtvaros pusėje. Mediniai dirbiniai skyrėsi nuo B sluoksnio radinių. Čia rasta ir suktuvų liekanų, tačiau jų skylės buvo pragręžtos. Vi-

sos didesnės pušies žievės plūdės buvo rombinės formos, o mažytės — apskritos. Rasta keli medinių dubenų gabalai, pusė medinės paprastos geldos, kaplio galva, ilgos cilindrinės apdaužytos buožės, antgalių ir kitų įvairių dar neišaiškintos paskirties dirbinių. Įdomiausias buvo apie 40 cm ilgio pinto daugianyčio patiesalo gabalas.

Iš kitų radinių minėtini: titnaginiai trikampiai strėlių antgaliai, smulkūs gremžtukai, laivinis akmens kirvelis su mediniu kotu, įtveriamieji akmeniniai kirveliai, gintariniai trapeciniai kabučiai, keturkampės bei apskritos sagutės-karoliai ir ilgi cilindriniai karoliai.

Didžiąją radinių dalį taip pat sudarė keramika. Tai puodai plokščiais dugnais, su grūsto granito bei smėlio priemaišomis molio masėje. Puodų formos įvairios. Daugumą sudarė mažai profiliuotos taurės, antroje vietoje — terinos ir visai nedaug — rutulinių amforų. Beveik pusė visų puodų buvo neornamentuoti, nebent kai kurie papuošti retomis duobelėmis ar spurgeliais pakraštyje. Puodų ornamentika trejopa. Didžiąją dalį sudarė virveliniai įspaudai, kurie paprastai keliomis eilėmis puošė mažai įsmaugtą kaklelį. Tokia plati juosta dažniausiai keturiose vietose būdavo perskirta vertikalių juostelių grupėmis. Kartais vietoj virvutės buvo taškų juostelės. Antros grupės keramika puošta eglučių įraižomis, jomis dažnai išraižytas visas taurės paviršius. Storasieniai dideli puodai būdavo puošiami užlipdytais molio voleliais, kurie, be to, dar būdavo lygūs, gnaibyti ar raižyti. Sudėtingesnis buvo tik vienos rutulinės amforos ornamentas — gnaibytas volelis, vertikalių įraižų pluoštai, taškučių eilės, o be to, didelės ornamentuotos ąsos. Į ąsas buvo įverta liepos karnos virvelė.

Ši keramika priskiriama virvelinės keramikos Vislos-Nemuno grupei, pažįstamai iš Kuršių nerijos, Kaliningrado srities bei Pamario.

Pagal žiedadulkių analizės duomenis A sluoksnis priklausė greičiausiai pačiai II tūkstantmečio pr. m. e. pradžiai.

Stovykla Nr. 2. Ji buvo į pietus nuo stovyklos Nr. 1 ties antrojo (iš vakarų) atviro melioracijos kanalo susikirtimu su skersiniu atviru kanalu. Kanalo piūvyje išryškėjo 75 m pločio buvusios senvagės sąsmaukos piūvis.

Šiauriniame sąsmaukos pakraštyje, netoli dugno koncentravosi visi radiniai. Buvo atkastas 552 m^2 plotas iki 2,5 m gylio.

Šiauriniame pakraštyje buvęs senvagės — ežero dugnas nuo kranto gilėjo labai staigiai. Visi radiniai gulėjo žalsvo sapropelio sluoksnyje. Tačiau ryškiai skyrėsi du radinių horizontai, atskirti 20 cm tarpu be radinių.

Apatinysis (B) horizontas buvo 200—180 cm gilumoje nuo žemės paviršiaus. Tai taip pat atsitiktinai į ežerą patekusios žvejybos ir stovyklos gyvenimo atliekos. Pačios stovyklos taip pat nepavyko aptikti, greičiausiai ji irgi buvo vėliau nuplauta.

Apatiniajame horizonte tarp radinių buvo daugybė gėlavandenių žuvų — lydekų, šamų, karšių, starkių — ašakų. Visos tos žuvys buvo labai didelės. Jūros žuvų (plekšnių, menkių) ašakų rasta nedaug.

Svarbią radinių dalį sudarė žvejybos įrankiai, jie ryškiai papildė stovyklos Nr. 1 apatiniojo sluoksnio radinius. Be virvelėmis parištų tinklų akmenų-pasvarų ir trapecinių plūdžių iš pušies žievės, čia rasti gana gerai išlikę penkių tinklų gabalai. Tinklai numegzti iš liepos karnos virvelių, susuktų iš dviejų pluoštų. Tik vienas tinklo gabalas buvo sumegztas iš nevytos virvelės. Tinklas pradėtas megzti nuo ištiesto storesnio siūlo ir abidvi puses. Šis tinklas be mazgų, paslankus. Kiti visi tinklai surišti dabar vartojamais žvejų mazgais. Tinklų akys 2—7 cm skersmens. Vieno tokio tinklo liekanos rastos prie lenktos lazdelės. Tai turėjo būti venteris. Be to, rasta keletas skiaurių gabaliukų. Skiaurės buvo daromos iš dailiai suskaldytų eglinių balanėlių, suraišiotų liepos karnos virvelėmis. Išlikęs vienos skiaurės galas su 10 cm skersmens dugniuku.

Svarbus yra pirmasis akmens amžiaus audinys, nors jo terasta 6 cm ilgio skiautelė be pakraščių. Audinys pagamintas iš labai plonų liepos karnos siūlų. Jis buvęs apmestas ant lentelių su dviem skylutėmis. Tai pats primityviausias vytinis audimas.

Matyt, buvo vartota nemaža įvairių pintinėlių, bet jų išlikę tik nežymūs fragmentai. Pintinėlės darytos iš koncentriškai sudėtų lankelių, apsuktų ir vienas prie kito pririštų lapuočių žieve ar karna. Vienos labai dailios pintinė-

lės išlikęs beveik visas gaubtas dugnelis. Keli beržo tošies fragmentai, suraišioti virvelėmis, rodo, kad būta kraitelių ir iš šios medžiagos.

Gerai išliko keletas sutaisytų puodų fragmentų. Ties įtrūkusia vieta aplinkui pragręžtos skylutės ir suveržtos liepos karnos virvele. Vienoje šukėje plyšys dar buvo uždengtas beržo tošim ir tada perrištas virvelėmis per skylutes.

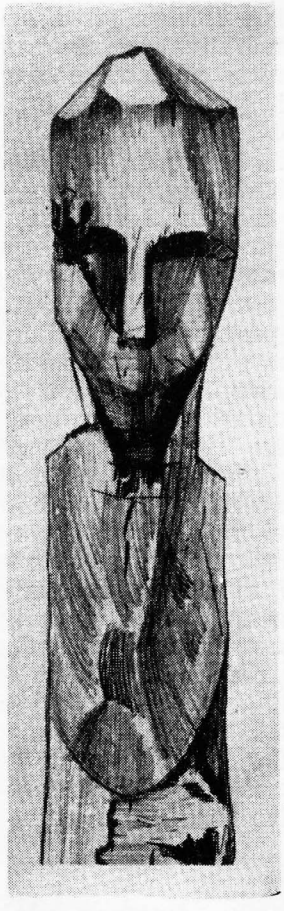

1 pav. Neolito epochos skulptūros dalis (Šventoji, Kretingos raj.).

Čia, kaip ir stovykloje Nr. 1, rasta smailių ir bukų irklų, kurių vienas išlikęs sveikas su kotu. Rasta medinė ritė, valčių nuolaužų ir didžiulis medinis kūjis.

Iš radinių, nepasitaikiusių stovykloje Nr. 1, minėtinos dvi labai gražaus darbo medinės apie 70—80 cm ilgio geldelės. Abiejų galai buvo susmaugti į snapus, tartum rankenėlės. Šonai labai ploni išskaptuoti ir palenkti į vidų. Vienos pakraštys labai sudėtingo profilio. Abiejų geldelių dugne — išdailintas pailgas plyšys.

Svarbiausias šios stovyklos radinys — apie 2 m ilgio juodalksnio rąstelis su žmogaus galvute viršūnėje. Apačioje rąstelis nusmailintas; per visą ilgį išlikusi žievė. Pati viršūnė nuskaptuotu stogeliu. Veide ryškūs antakiniai lankai ir tiesi, su kakta susieinanti nosis. Burna pažymėta tik neryškiu pakilimu. Tačiau aiškus smailas smakras ir įsmaugtas kaklas. Rąstelis gulėjo senvagės dugne, smaigaliu nukreiptas į staigų krantą, visai netoli jo. Visas radinys buvo labai gerai išlikęs, net žievė nenusmukusi, smaigalys ne-

patręšęs. Vadinasi, pakrantėje jis neilgai bus stovėjęs ir tikriausiai į vandenį įverstas.

Iš kitų radinių minėtini smulkūs titnago gremžtukai bei nuoskalos. Gintarai daugiausia neapdirbti, tačiau apskaldyti. Rasta keletas ruošinių pailgiems karoliams, apskritos sagutės — karoliai, trapeciniai netaisyklingi kabučiai. Be to, rastas pragręžtas elnio dantis.

Keramika tokio pat tipo kaip stovyklos Nr. 1 B sluoksnyje, tačiau turi kai kurių savitų bruožų. Puodai dar mažiau ornamentuoti, būdingas labai platus į vidų nusklembtas kraštas, daugiau puodų buvo atriestais krašteliais. Pasitaikė ir ryškesnių dubenėlių fragmentų. Ypač būdingas vienas dubenėlis, kurio išlikusi pusė, su keturiomis skylutėmis pakraštyje, matyt, pakabinimui. Be abejo, tai buvusi lemputė, nes ji papuošta apvajinėmis įspaudomis iš abiejų pusių, labai gerai degta ir įanglinta, nepraleidžianti jokio skysčio nei riebalo.

Pagal žiedadulkių analizės duomenis B horizontas stovykloje Nr. 2 priklausė III tūkstantmečiui pr. m. e. ar antrajai IV tūkstantmečio pr. m. e. pusei.

Viršutiniame kultūriniame horizonte (A) radinių labai negausu. Jis išryškėjo 140—160 cm gilumoje nuo žemės paviršiaus. Atrodo, kad čia galėjo būti suplautos kokios liekanos iš pakrantės. Radiniai — daugiausia prastai išlikusios virvelinės keramikos puodų šukės. Būdinga, kad jokio kito papuošimo šioje keramikoje neaptikta — tik virvelių įspaudai. Puodų formos taip pat paprastesnės — taurės, terinos ir amforos.

Iš viso to atrodo, kad ši stovykla buvusi ankstyvesnė už pirmąją A sluoksnio stovyklą. Tai patvirtina ir žiedadulkių analizės duomenys.

Tuo būdu, ištirtosios dvi Šventosios stovyklos atstovauja dviem Narvos-Nemuno kultūros laikotarpiams (B sluoksniai) ir dviem Vislos-Nemuno kultūros laikotarpiams (A sluoksniai). Tačiau ryšio tarp abiejų kultūrų išaiškinti dar nepavyko.